

Katja Mihurko Poniž

**»RAJŠI 'STARA
DEVICA', NEGO
NESREČNA ŽENICA«:**

**PODOBE STAREJŠIH ŽENSK V
DELIH SLOVENSKIH PISATELJEV
IN PISATELJIC IZ OBDOBIJ
REALIZMA IN MODERNE***

V starejši slovenski pripovedni prozi ženski lik le redko zavzema osrednje mesto. In še tedaj, kadar lahko govorimo o protagonistkah, so to mlada dekleta v vlogi ljubezenskih objektov. Kako kratka je bila v 19. stoletju mladost, lahko razberemo iz pisma Frana Levstika Josipu Jurčiču o junakinji prvega slovenskega romana, saj je o tem, da se naj bi s Kvasom poročila, ko on doštudira, zapisal:

* Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0347 Historične interpretacije 20. stoletja, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

»[...] in Manica – tudi 35! Grozna starost neomoženi ženski! Ptičke so jej odpéle, vijolice odcvélè. Jaz bi se o Kvasu nič ne hudoval, ako bi 35 celó 30 ali 27 let star popustil – kar bi on tudi zagotovo storil, če ga dobro znam – Manico, *staro dekle*, pa bi morda vzel kako 20 letno nevesto.«¹¹⁴

Kot matere so ženski liki v delih slovenskih pisateljev iz obdobja realizma in moderne postavljeni v ozadje, kjer velikokrat le nemo opazujejo dogajanje ali pa umrejo že na porodu, še preden vstopijo v jesen življenja. Starejše ženske so v omenjenih delih komajda kdaj prikazane, še redkeje kot dobrohotna bitja z življenjsko modrostjo. Največkrat so izpostavljene posmehu ali pomilovanju, še posebno, če so neporočene.

Sinonim za staro je v številnih slovanskih jezikih »baba«, ki ponavadi nima pozitivne konotacije. Pogosto so s to besedo poimenovani ženski demoni ali kot duhovito ugotavlja hrvaška pisateljica in literarna zgodovinarica Dubravka Ugrešić v svoji knjigi *Jaga baba je znesla jajce*:

»Skratka, v slovanskem svetu kar vrvi od najrazličnejših bab! Ob tem se spomnimo, da so si vse grde, spolno diskriminatorne predpostavke, pregovore, reke in verovanja, povezana z babami, izmislili »dedje«. Zase so seveda rezervirali precej bolj junaški položaj.«¹¹⁵

Atribute stare ženske ima predvsem arhetipski lik jage babe, ki je, kot še piše D. Ugrešić:

»[...] **žensko antropomorfno** bitje, stara veščica, čarovnica. [...] Jaga baba je tekst, ki je bil v različnih obdobjih bran na različne načine, drugače prebran, znova in znova pripovedovan, adaptiran, redaptiran, interpretiran in reinterpreteriran.«¹¹⁶

Oglejmo si, kaj se je z njim dogajalo v slovenski književnosti v izbranih dveh obdobjih.

Jaga baba je kot vsa mitološka bitja povezana z naravo, med slovenskimi bajeslovnimi bitji ji je najbližja pehtra baba. Monika Krojej piše o njej, da je

»[...] **žensko** bajno bitje ambivalentne narave; kot prinašalka svetlobe je prijazna in lepa prikazen (stvn. perah tun: svetel, bleščeč), kot voditeljica duš mrtvih in gromovnica pa je strašna, povzročica nevihte, dela sneg.«¹¹⁷

Povezanost podobe starke z naravo izpričujejo pesmi, v katerih je zima personificirana v stari ženski, ki je za književnike zanimiva kot prisposoda minljivosti: njena lepota je izginila in vse, kar ji preostane, je pasivno spominjanje

114 Levstik, Levstikova pisma, str. 149.

115 Ugrešić, *Jaga baba*, str. 196.

116 Prav tam.

117 Krojej, *Od ajda*, str. 325.

na pretekle lepe dni, ko je bila še mlada in lepa. V imaginariju poznega srednjega veka to podobo utrdi Villon v *Tožbi lepe orožarke* (1456), a tudi v slovenski književnosti odkrivamo pesmi s podobno tematiko (prim. Ksaver Meško: *Prvi beli las*, Josip Murn: *Gospa*).

STARKA ZIMA V OTROŠKI POEZIJI

V obdobju realizma in moderne se stara ženska v tej podobi pojavlja predvsem v otroški poeziji. Tako beremo v Stritarjevi pesmi *Zima* (1895): »Prikásljala je starka zima, / Naguban, suh imá obraz; / Ko z brado kljukasto pokima, / Sneg z néba prileti in mraz.«¹¹⁸ Na podoben način zimo poosebljajo v otroških revijah *Angeljček* in *Zvonček* tudi umetniško manj nadarjeni pesniki (Vekomir: *Starka*, 1911; Bogumil Gorenjko: *Oj, starka zima*, 1908) in prozaisti (Cvetinmirski: *O starki zimi*, 1913; Dr. P. Pestotnik: *Prokletstvo starke zime*, 1917).

Ženska v literarnih besedilih velikokrat deluje kot projekcijsko platno ali zrcalo in v takšni vlogi odkrivamo celo starke, kot v Stritarjevi pesmi *Doma*. Presenetljivo je morda, da je bila kratka pripovedna proza Cvetinmirskega *Starka z butaro* (1918) objavljena v otroški reviji *Angeljček*. Zgodba je sicer preprosta: ob vrnitvi v domačo vas pripovedovalec sreča starko s »pepelnatosivim, kakor od toče razbitim obrazom.«¹¹⁹ Ona ga prepozna, saj sta bila vrstnika, on pa nje ne. Ob tem se pripovedovalec zave, kako hitro mineva čas, in na koncu se tudi on počuti starca:

»Dolgo sem stal in gledal za njo. Jelarjeva Zalka? Mlada, cvetoča deklica nekoč, zdaj pa starka s tresočimi rokami in nogami, z velim obrazom in nagubano kožo. Kako hitro zvene cvetje, kako naglo zbeži mladost! Počasi sem krenil dalje skozi gozd; tisti dan sem prvič čutil, da sem starec, upognjen in kašljajoč.«¹²⁰

EMPATIČNI POGLED NA BABICO

Cvetinmirski v *Angeljčku* objavi tudi kratko pripovedno prozo z naslovom *Babica*, ki obnavlja vzorec vnukovega/vnukinjinega spominskega zapisa o spoštovanja vredni, modri in ljubeči babici. Ta vzorec v slovanskem prostoru vpelje Božena Němcová (1820–1862) s povestjo *Babica* (Babička, 1855), ki smo jo v slovenskem prevodu prvič spoznali že leta 1862 in je morda vplivala na Stritarjevo podobo starke v *Zorinu* (1870):

118 Stritar, *Zbrano*, 8, str. 16.

119 Cvetinmirski, *Starka*, str. 10.

120 Prav tam, str. 11.

»Sosedovi so imeli staro, že na pol slepo ženico; mislim, da je bila njih mati; – s kako ljubeznijo, s kako potrpežljivostjo ji je stregla Dela. [...] Zato jo je pa tudi ženica rada imela, pravila ji je lepe pripovedke, ki jih je toliko znala, in učila jo je starih pesmi, kakršnih nikjer drugje nikoli nisem slišal. Čudno je bilo in lepo ju videti, ko sta časi, posebno jeseni, sedeli pred hišo na vrtu pod košato lipo, kateri je že listje rumenelo in tu pa tam padalo na tla, in sta skupaj peli. Čudno se je zlegal in strinjal mladi pa jasni otrokov glasek s slabim stare mamice, ki se ji je že tresel. Časi ji je položila na glavo vele, suhe roke, obrnila zatemnele oči proti nebu ter tiho molila; in pogostoma ji je potrkala na ramo ter dejala: Bog ti bode povrnil obilo nekoč, kar si storila meni.

Zraven pa je bila umna nad svojo starost in zdaj še se čudim mnogokateri njeni besedi, ko mi pride na misel. Pri vsem tem pa je bila vendar otročja, živa in vesela, tako da se je moralo srce smejati vsakemu, kdor jo je videl.«¹²¹

»STARA BABA« PRI TRDINI, JURČIČU IN GOVEKARJU

Toda Stritarjeve sentimentalne empatije, izražene tudi v pesmi *Stara mati* (1899), ki je bila za marsikaterega, v patriarhalno matrico vpetega kritika in literarnega zgodovinarja vredna posmeha in prezira, pri njegovih sodobnikih skorajda ne najdemo. Stritar se je z avtobiografskim Milanom Zorinom očitno odtrgal od svojih dolenjskih korenin, kar več kot nazorno izpričujejo povsem drugačne primerjave med mladim dekletom in starko, ki jih je zbral Janez Trdina v spisu *Rože in trnje*. Tam namreč piše, da Dolenjec pozna tako duševne kot telesne odlike »svojih« devic, a da jih hvali tako, »da se poleg nje graja in psuje grda starka, katero imenuje slovenski narod sploh: baba«. Trdina nato več kot prepričljivo potrdi svojo ugotovitev s primeri rekov o mladih in starih ženskah, ki jih navajamo v celoti, saj se nam šele tako razkrijeta njihova številčnost in mizoginija:

»Dekleta teleta - ženice tice. Teletino uživa vsak rad, je dobra in kaj zaleže; tič pa marsikateri ni za nič in najboljšega ni kaj obirati. - Dekleta zlata, baba iz blata. - Dekle v oltarju, baba v prosu. - Česa se dotakne dekle, postane zlato, česar baba, pa blato. - Kadar se dekle joka, se vsi angeli jokajo; kadar se baba joka, hudiči od smeha pokajo. - Dekle celo noč prela, dopoldne žela, popoldne plela; baba celo noč popivala, dopoldne spala, popoldne godrnjala. - Dekle se z vinom mila, baba ga raje popila. - Dekle se s snegom mila, baba se z gnojem kurila. - Dekle v skok, baba v jok. - Če ni sonca, dekle sije; če je krompir zdrav, pa baba gnije. - Koder dekle gre, rožce cvete; koder baba gre, se koprive suše. - Kamor dekle pojde, rožce poženo, kamor baba pojde, sto let koprive ne rasto. -

121 Stritar, *Zbrano*, 3, str. 79–80.

Dekle rožce vezala in jih fantom dajala; baba plenice prala in dedcu hlače flikala. - Dekle pravi: ti rad, jaz rada, baba pravi: sem klada, je že navada. - Dekle riba, baba biba. - Dekle na polju oprana, baba v cerkvi osrana. - Za deklo oči, za babo uši. - Dekle je v raztrgani kikli nova, baba je v novi kikli stara (tudi: baba je v novi kikli r. kazala). - Dekle ni nikoli v stari kikli, baba nikoli v novi, če si omisli vsak dan drugo. - Dekle je na meni zakurila, pa me ni peklo, baba se me je s kodeljo dotaknila, pa mi je oteklo. - Dekle vijolica, baba gnojnica. - Deviške oči, nebesa odprte, babje oči kraste odrte. - Ljube oko, sveto nebo, škiljasta baba, slinasta žaba. - Dekle pela, baba klela. - Dekleta če od jeze kolne, usliši Bog rajši kakor babo, če se plazi po golih kolenih na božjo pot. - Pri dekletu je led gorak, pri babi pa ogenj mrzel. - Babja solza se posuši na trepalnici, deviška solza pada Bogu na srce. - Če devica zakliče, se mrlič zbudi, če baba zakašlja, hudič zbeži. - Pogubljenemu odleže, kadar se ga spomni čista devica, zveličanemu pa presedajo nebesa, kadar misli nanj hudobna baba. - Devica iz maka in mleka, baba iz jezika in d...a. - Če vaga dekleta en cent, je lahko kakor en funt, če vaga baba en funt, je težja od pet centov. - Dekliška pamet, božji glas, babja kunšt, hudičev špas. - Dekle ponuja rožmarina, baba pelina. - Devica v nebesa diši, baba v peklju smrdi. - Dekle poje, če vpije, baba vpije, če poje. - Dekle moli, če kolne, baba kolne, če moli. - Dekleta snubijo ljudje in angeli, babe se boje ljudje in hudiči. - Ko ne bi bilo devic na svetu, bi bil Bog že zdavnaj končal ga z ognjem kakor Sodomo, ko ne bi bilo bab, bi prišli mesto njih hudiči, ali bi delali manj škode ljudem ko babe. - Če hočeš biti vesel, poglej dekleta, če se hočeš jeziti, poglej babo. - Dekle življenje, baba je smrt.' Ko sem prebral te pogovore zaporedoma nekemu prav modremu kmečkemu očetu, je mislil, da so pesem, pa se je nasmejal in rekel: 'Take kvante pojo zaljubljeni norci, ali noben pameten človek jim ne bo pritrdil. Ne le žene, tudi dekleta so tice, in to kakšne! Bab ne častim dosti, ali to pa še zmerom pravim, da koristijo, kmečki hiši stokrat več kot punce. Od njih nimamo skoraj nič drugega ko skrbi in stroške.' Mož ni govoril popolnoma krivo.«¹²²

Kot beremo v Trdinovih Črticah in povestih iz narodnega življenja (1880), stara ženska ni le grda, temveč še neumna. »Tu je moja roka,« odgovori starec nekoliko nejevoljno, »jaz sem mož, ne pa stara baba, ki ima vsako uro deset misli, samo nobene pametne in trdne.«¹²³ Tako lahko pritrdimo Alenki Jensterle Doležal, da je Trdina v splošnih predstavah o ženskah »najbolj stereotipen in pod vplivom družbene norme.«¹²⁴

122 Trdina, *Rože*, str. 21, 22.

123 Trdina, *Zbrano*, str. 71.

124 Jensterle Doležal, *Paradoks*, str. 134.

Tudi pri Jurčiču je podoba stare ženske, ali kot zapiše, stare babe, tradicionalistična: doktor Zober se razburja, ker ga »stare babe obirajo in črnega malajo, kakršen je baje hudič sam«,¹²⁵ v *Rokovnjačih* beremo, da ima človek, ki mu je »stara baba pot pretekla«,¹²⁶ veliko nesrečo, v *Desetem bratu* pa Martinek Spak spesni naslednje verze:

»Stara baba Iskrca / jedla sok iz piskrca, / migala s suho bradó, / hčer zmerjála je takó: / Če boš v cerkvi ti na moško stran, / kjer Martin stoji mi razcapán, / tak obračala oči, / če bo hodil na naš prag / tebe gledat Martin Spak.«¹²⁷

Da stare ženske desetemu bratu res niso bile pri srcu, priča tudi njegovo vzporejanje Dražarjeve hiše s staro, suho in grbavo babo, »ki se samo še ob drenovi palici pokonci drži in vendar noče umreti, ampak zavidljivo gleda na mlajše svojega spola, ki imajo glajše lice in še vse zobe v čeljustih«. ¹²⁸

Podobo častitljive starejše in modre osebe pri Jurčiču zavzema ded, ki ga v *Spominih na deda* (1863) tako opiše:

»Imel sem deda, sedeminsedemdeset let starega. Sedeli so vso božjo zimo za pečjo, z roko so podpirali pipico 'z devetimi orli' (kajti zob niso več imeli, da bi jim bila pipica sama v ustih stala) pa pripovedovali so ven in ven, kaj se v tem in tem kraju od 'njega dni' pripoveduje, kaj so sami doživeli in kaj se je v starih časih godilo.«¹²⁹

Robotost predstavljene realistične proze, ki je sledila Levstikovi zahtevi po pozitivni in narodnokonstruktivni drži in v ospredju postavlja močan moški lik, se ni izčrpala tudi na prehodu v moderno, temveč sta se ji pridružila še sarkazem in celo groteska. Tako Fran Govekar kot predstavnik nove struje ni prav nič moderen, temveč ironičen in sarkastičen v opisovanju dveh stark, ki ju družijo več kot le prijateljstvo, saj ju v povesti *Ljubezem in rodoljubje* (1896) označi tako:

»Nocoj sta prišli obe v rožnati toaleti, ki je bila na prsih in na hrbtu trikotno izrezana, na mestu izrezka pa je bil všit nekoliko manjši, pod vratom in za njim zaokroženo izrezan trikot najfinejše svilene in prozorne tenčice. Dočim je spominjalo bujno Malkino oprsje in njeno tolsto, napeto oplečje čarov dunajskim otrokom dobrodošli hanaških dojníc, gledalo je Nežikino oglató okostje nekam brezupno skozi trikotove luknjice.«¹³⁰

125 Jurčič, *Zbrano*, 5, str. 276.

126 Jurčič in Kersnik, *Rokovnjači*, str. 61.

127 Jurčič, *Zbrano*, 3, str. 145.

128 Prav tam, str. 216.

129 Jurčič, *Zbrano*, 1, str. 51.

130 Govekar, *Ljubezem*, str. 139.

IŽCRPANA STARKA PRI IVANU CANKARJU IN ANTONU NOVAČANU

Pri Ivanu Cankarju se večkrat kot starka pojavi beseda starec, a predvsem v prenesenem pomenu za človeka, ki je utrujen od življenja. Sicer odkrivamo pri njem tradicionalne podobe starke. Na koncu romana *Na klanecu* (1902), ko Franckina hčerka odhaja od doma, pisatelj predstavi tako protagonistko, ki je na koncu življenja ostarela in izčrpana, kot žensko, ki Francko odpelje v svet:

»Poleg matere je sedela za mizo suha, starikava ženska s koščnim obrazom, na katerem je visela ohlapno siva, zelo gubasta koža. Ko je jedla, se ji je poznalo, da nima zob, spodnja ustnica se je vzdigala skoro do špičastega nosu. [...] Francki nasproti je slonela mati s komolci na mizi. Obraz se je bil zelo postaral, gubav je bil in na licih globoko vdrt; gledala je mežikujoč, na dva sežnja ni več razločevala ljudi in če je gledala dalj časa, so se ji oči solzile. Ženska je silila na pot in Francka je vstala.«¹³¹

Tudi Anton Novačan v svoji prozni zbirki *Naša vas* (1912, 1913), kjer je želel predstaviti neolepšano vaško življenje, ustvari v besedilu *Mati* pretresljivo podobo starke, ki jo njena najožja družina zanemarja in tudi pri sovaščanih ne vzbuja usmiljenja. Njeno življenje se konča na cesti, kjer od izčrpanosti umre, a z nekoliko zadoščanja, saj se je mladi Peter zavzel zanjo in z bičem ošvrknil vse, ki so jo le topo opazovali v njeni stiski.

LJUBEČE BABICE IN OSTARELE SAMSKE ŽENSKÉ V DELIH ZGODNJIH SLOVENSКИH PISATELJIC

Večplastne in drugačne podobe starejših žensk odkrivamo v delih prvih slovenskih prozaistk. Luiza Pesjak v ciklu **Žensko življenje in ženska ljubezen** (1865) kot lirski subjekt vpelje babico, ki nagovarja svojo vnukinjo. Posebnosti tega cikla je pregledno povzela Vita Žerjal Pavlin:

»V kronološkem zaporedju tega sintagmatskega lirskega cikla, ki je nekakšen lirski življenjepis, so zabeleženi ključni trenutki življenja ženske 19. stoletja od mladosti do starosti, izraženi s prvoosebni ženski subjektom. S tem se lirska izpoved modificira v narativno besedilo in tako se avtorica odmika od lirike, značilne za romantiko. [...] Tako si v pesmih cikla sledijo naslednji motivi: 1. dekliška sentimentalna zaljubljenost, 2. strah o lastni neustreznosti

131 Cankar, *Zbrano*, str. 150.

za zaželenega, idealiziranega moškega, 3. snubitev, 4. ženska obljuba služenja »zlatemu obročku«, 5. predporočno priznanje nemira sestram in obljuba pokornosti ženinu, 6. sreča zaradi nosečnosti, 7. blaženost ob otroku, 8. konec veselja in sreče zaradi smrti, verjetno moža (glede na ciklično zaporedje in pesemsko neeksplicitnost je bralčeva prva misel sicer smrt otroka), in 9. nagovor vnukinji o pomenu ljubezni v minljivem življenju. Naloga ženske v starosti pa je le še posredovati svoje osrednje življenjsko spoznanje mlademu rodu, vnukinji, torej nadaljevalki ženske linije ('hči edine hčere').¹³²

Vnukinjino ljubezen do babice, njen pogled na babico kot lepo žensko kljub starosti, so izrazile tudi anonimna avtorica Lavra Natalija v kratki pripovedni prozi za otroke *Babica* (1886) in Karla Germek Ponikvar v pripovedi *Moja babica* (1897) ter Ljudmila Modičeva v pesmi *Babica moja* (1900).

Brez ironije prikažejo ostarele ženske, ki se niso uresničile v vlogi mater in babic, Pavlina Pajk, Ljudmila Plaper (Milka) in Zofka Kveder. Pavlina Pajk razmišlja v pripovedni prozi *Odlomki ženskega dnevnika* (1893) o žalostni usodi neporočenih žensk:

»Ko se mi je vzrok za vzrokom pokazal, od kod prihaja toliko število starih devic, in sem premišljevala pač žalostno njih dušno položeno zaradi preziranja, kojemu so one podvržene, vzbudilo se je v meni do njih pravo in resnično sočutje. In tudi one stare device, koje s svojo jezičnostjo in mnogokrat neprenesljivostjo živijo le v nadlogo in škodo svojej bližini, tudi one imajo en delež mojega sočutja. Čemu, prašam se, je ženska postavljena na svet? – Njena čutljivost, njena nežnost, njeno mehko, zakladov požrtovalne ljubezni napolnjeno srce, čemu, li je ono ustvarjeno? Gotovo, da objame stan, kojega glavni cilj je ljubezen in vzajemno povračanje ljubezni. Ženska, da doseže namen svoje narave, svojega poklica ima postati žena, ima postati mati. Ali niso tedaj pomilovanja vredne one družice mojega spola, kojih skoz ves tek njih življenjske pomladi usoda ni privoščila, da bi bile našle eno moško srce, koje bi se porazumelo z njih srcem? – Pa tudi če mej temi ženskami dobimo kojo, od prirode trdneje ustvarjeno, ktera je potem, ko se je videla prezreno od usode, ne delečo ljubezni z nikomer, začela sovražiti moštvo in ves svet, ni-li tudi taka, in to dvoje omilovanja vredna? – Zato se ni čuditi, ako toliko deklet, samo da se izogne temu deviškemu posmehovanju, stopi v zakonski stan brez volje, brez ljubezni, trnje potem žanjoch tam, kjer bosí nekđaj obetale nabirati samih cvetic ljubezni. Ali revice niso slutile, da je slednja nesreča večá od prve! Zato rajši »stara devica«, nego nesrečna ženica!¹³³

132 Žerjal Pavlin, Prvi pesemski, str. 133, 134.

133 Pajk, *Izbrano*, I, str. 159, 160.

Že v zgodnejši pripovedi *Roka in srce* (1881) odkrivamo misel, da samski stan ni nujno le vir nesreče in posmeha, saj je Leonora neporočena starejša ženska, ki je s svojim življenjem zadovoljna in se ne počuti kot »stara devica«:

»Kličejo jo gospodično Leonoro, če se tudi njenim petinpetdesetim letom ta naslov nekoliko nerodno priklada. Pa kaj se hoče? Sreča je ni seznanila s prijateljem, ki bi jej bil ime gospodične spremenil v gospó. Ko je v trideseto leto stopila, čutila je pri tem nazivanju še nekoliko neugodnosti, ko je pa štirideseto leto srečno prejadrala, dala je vsem sladkim upom slovó in celó z nekakim ponosom poslušala svoj naslov: gospodična.

Toda, kaj pravim sreča? Okolnosti njene so bile vedno take, da jej nikdar ni ostajalo časa misliti na sebe, poslušati svojega srca. Takó jej je izginola mladost in z njo prilika se omožiti. A nikdar še ni imela uzroka potoževati se o svoji osamelosti. V njej zares da ni uživala prijetnostij, pa tudi poznavala ni sitnob, ki so združene z zakonskim stanom. [...] 'Trudim in ubijam se res od rana do noči rekla je sama pri sebi večkrat Leonora, ali pri tem tudi uživam zlato svobodo, mislim in delam kakor se meni sami ljubi, in kedar se v moje skromno stanovanje poniža vstopiti kakov čestit gospod župnik, ali sodnik, ali učen profesor in obišče svojo nekdanjo tovaršico in gospodinjo, ondaj dospé moja sreča do vrhunca.'¹³⁴

Na Leonoro se obrne tudi prijateljica, ki jo je zadela nesreča, iz katere družini lahko pomaga le hčerkin poroka z bogatim, a precej starejšim snubcem. Pisateljica zgodbo konča z uresničeno Leonorino napovedjo, da bo Melita v zakonu z markizom vendarle našla srečo. Ko se to zgodi, se na markizovo povabilo preseli k Melitini družini in uživa v vlogi »nadomestne« babice.

Modro neporočeno starko, ki jo ima zaradi njene prijaznosti rada vsa vas, prikaže tudi Ljudmila Plaper. Tudi njen naslovni lik nima nič skupnega s podobo »stare babe«, kakršno srečamo pri Jurčiču, Trdini ali Govekarju, saj jo pisateljica tako opiše:

»Bila je vedno ista jednaka, vedno dobre volje, vedno smehljajoča se. Koli-kokrat sva se sešli, imela je pripravljene svoje šaljive opazke in izvrstne dov-tipe. Jaz menim, da jo je vsakdo rad imel, ker ona vsaj ni sovražila nikogar. Posebno otroci so se kaj radi zbirali krog nje, kakor ribice krog vode. Na njenem dvorišči vriskali in ščebetali so prav tako vrabci o poletnih večerih na kakem drevesu. Od enoletnega Naceta do dvanajstletne Minke, vse je gostovalo na starkinem dvorišči. Ona sama je bila najbolj glasna in najveselejša v vsej družbi. Kako je bila videti velikanska, kedar se je zravnala in vstala iz svojega naslonjača ! Večkrat mi je pravila smehljaje se 'z mojimi 75 leti sem

¹³⁴ Pajk, *Izbrano*, 2, str. 1, 4.

cel otrok, ali vidite kaka sloga vlada med nami, še jezijo me ne ti mali, in jaz se jim nikdar ne zamerim, dasi dam tu in tam kako rahlo klofuto. 'Da, da starost in mladost se razumeta najbolje.' Zahajala ni rada nikamor, a bila je zadovoljna, da so jo drugi obiskovali. Z vsakim jo znala ubrati primerno struno; vsakemu je bila draga, vsakemu ljuba.«¹³⁵

V nadaljevanju jo pripovedovalka spozna tudi kot trmasto in neprijazno, saj ne želi odstopiti sobice v svoji hiši sosedovemu sorodniku, ki umira za jetiko. A na koncu se izkaže, da jo je pred mnogimi leti zapustil zaradi bogatejše neveste. Toda njegova smrt jo prerese in kmalu za njim umre tudi ona.

Najbolj ostro med svojimi sodobnicami in sodobniki problematizira odnos meščanske družbe do neporočenih žensk Zofka Kveder. V pripovedni prozi *Kdo je kriv* v ospredje postavi mlado žensko, Kristino Globelnikovo, ki je pri šestindvajsetih letih še vedno samska. Pisateljica pripoved začne z refleksijo o samskih ženskah:

»Šestindvajset let!

Hm, vsakdo že malo pomaja z ramami ob tem številu pri nas ženskah.

A – ne vselej! Če ima tako šestindvajsetletno bitje to srečo, da na četrtem prsti desne roke nosi nekaj gladkega, svetlega in okroglega, oj tedaj je prav pikantna mlada soproga, a še interesantneje vdova, samo če tistega zlatega obročka absolutni ni zaslediti, potem se semče okrog sebe z laskavimi titulacijami: ponošena devica, stara škatla, starikava frajla in kar je takih duhovitih oznak iznajdljivih ljudi.

In taka nesrečnica je potem res v pravo pohujšanje svojim ljubeznivim bližnjim. Naj se le obleče v nekoliko svetlejše krilo, naj se malo glasneje zasmee – halo! Jo vidite staro koketko! In Bog ne daj, da je po naključju pogledala kakemu zastopniku 'močnejšega' spola naravnost v oči, že trese takega junaka mrzlica iz same bojazni za svojo dragoceno osebito in če ga je vprašala, koliko je ura, ali kakšno vreme bo jutri, že misli, da mu hoče zadržati vrat.

Prav nič se ni čuditi torej, če tako bitje postaja zagrizeno in sovražno proti vsemu človeštvu in če z materinsko ljubeznijo vzgaja in neguje – razne psičke in mačice!

Stara devica je res pravo strašilo vsej družbi, kjer se pokaže, povsod se ji rogajo, norčujejo iz nje, ali pa se je – boje.

In moški so vedno prvi, vedno pripravljeni lučati kamenje v tako zapuščeno ženšče, prava slast jim je metati razne ošpičene šale in šalice v tarčo, obenem pa glosirajo in sklepajo roke nad tistimi skrbnimi mamami, ki skušajo ujeti

135 Plaper, Starka, str. 10.

za svojo hčerkico kakšnega petelinčka in kriče nad ves ženski svet, da razum mladih lepih sedemnajst do dvaindvajsetletnih deklet ni vreden počenega groša, če nima za zasloambo par mastnih tisočakov.«¹³⁶

Ko je Kristina nehote priča pogovoru, v katerem se norčujejo iz neporočene starejše ženske, spozna krutost družbe, ki žensko sprejema le, če se uresniči v vlogi žene in matere:

»Morda pa kljub svojemu denarju ostane stara devica, če bo predolgo čakala.
 'In si kupi par ducatov mačk in psov. Ha, ha! Privoščiti bi ji bilo!
 'Pa res ne bi bila napačna, kakor druga Margita v trgu.'
 'S špičastimi zobmi in z brezzobimi čeljustmi.'
 'Ha, ha!'

Smeh se je slišal, nato pa so se koraki oddaljili.

Ona je bila sama v lopici in solze so ji prišle v oči od same jeze.

Druga Margita!

Margita je bila stara gospodična, grda kakor strašilo v prosu, hudobna in prepirljiva. Vse se je je ogibalo in otroci so bežali pred njo.

[...] In spomnila se je, kako je kakor otrok poznala tisto Margito, prijazno in pohlevno, ki je rada občevala z ljudmi, a spominjala se je tudi, kako so se vedno bolj norčevali iz nje, čimbolj so ji venela lica. O in zdaj, pred kakšnimi desetimi leti – ona sama je bila tedaj še mlado dekle – je videla Margito na ulici in tropa otrok je kričala za njo:

Sem staro dekle,

Le tri'mam zobe,

Zato pa ne mara

Nobeden za me.

Oh, da spominja se, kako so vpili po ulicah par dni samo to pesem.

Je potem čuda, če je zdaj taka, če se ogiblje ljudi in ščuje svoje pudeljne nad deco!?!«¹³⁷

Zgrožena, da bi se tudi njej ponovila Margitina usoda, se poroči z moškim, ki ga ne ljubi in ki jo na koncu zapusti. Čeprav njen položaj ni čisto enak kot Margitin, se odloči, da se bo družila z njo in se s tem otresla predsodkov meščanske družbe, ki ji sicer pripada.

Pisateljica je inovativna tudi v prikazovanju soočanja s starostjo pri nižjem meščanstvu. V njeni rokopisni zapuščini se je ohranilo besedilo *Zunaj je deževalo*, v katerem so opisane stiske uradnika, ki se mu z upokojitvijo življenje povsem

136 Kveder, *Zbrano*, 2, str. 406.

137 Prav tam, str. 408.

spremeni, a ne le njemu, temveč tudi njegovi ženi, ki je osrednji lik pripovedi. Njegova zdolgočasenost in depresivnost spremenita njen enolični, a umirjeni vsakdanjik. Njegova brezobzirnost in egoizem ji otežujeta življenje. Z grenkim humorjem, a tudi empatijo pisateljica piše o žalosti, pustosti in praznini njenega vsakdana:

»Nikoli ni bil dobre volje, nikoli se ni šalil in vsako besedo je zameril. Gospa Tilda se je zadnji čas več jokala kakor prej cela leta njunega zakona. Znašal se je nad njo, ko ni bilo drugega, in malokateri dan je minil brez kavge. Če kakšen gumb na perilu ni bil dobro prišit, ji je očital, da ga zanemarja, da bi najrajši imela, da hodi okrog prašen, poln madežev, z umazanimi ovratniki, da vsak človek pol kilometra daleč vidi, da je penzioniranec in celemu svetu odveč, a najbolj svoji ženi. Bog ne daj, ako se je pri takih priložnostih opravičevala. Bilo je še hujše in prerekanju ni bilo kraja ne konca. Navadila se je molčanja. To je bilo še najboljše.«¹³⁸

Zofka Kveder je v svojih delih prikazala tudi starke iz proletariata, nemočne in izčrpane od nenehnega boja za preživetje. V njenem prvencu *Misterij žene* je ta tematika postavljena čisto na začetek, saj se druga pripoved začne z besedami:

»Sama je sedela v svoji sobici. Zunaj je naletaval sneg.

Bila je stara, imela je bele lase, lice pa ji je bilo nagubano in razorano.

Gledala je skozi okno, kako je padal sneg, in mislila je.

– Čudno mi je. Kakor da bi se pehala na visoko goro. Vsa izmučena sem hodila po potu, moje noge so krvavele, s čela mi je lil znoj. In vedno sem šla naprej, zakaj gori na vrhu gore je bil moj cilj in vedela sem, da je tam polno krasote.

[...] Hodila sem skozi življenje po težkih, trnovih potih. Umirala sem od muk, a šla sem vedno dalje, moje srce je bilo polno upov. In vsi upi so se zrušili v temo, v veliko, sivo resignacijo. Niso mi pokazali prave gore... Hodila sem na goro, na katero hodi živina. Rodila sem in bila sužnja, jaz, človeška živina! In menila sem, da hodim na sveto goro človeških duš!...

[...] Starka se je prezirljivo nasmehnila. Prihajale so ji zadnji čas čudne misli. Domišljala si je, da se je njena duša prebudila šele sedaj v megli...

Zunaj je naletaval sneg.«¹³⁹

Bedo ostarelih delavk še bolj pretresljivo ubesedi v pripovedi iz omenjene zbirke *Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza*. V njej prikaže bolno starko, ki na poti v bolnico doživi prometno nesrečo, v kateri umre tramvajski konj:

»Tiho je sedela v kotu tramvajskega voza. Stara in sključena in bolna. Njene stare, trde, posušene roke, polne brazd in žuljev, so drhtele na njenih slabih

138 NUK, Rokopisni oddelek, Zapuščina Zofke Kveder, Ms 1113, C. Delo, št. 1–13, mapa 4. Rokopis obsega osem listov.

139 Kveder, *Zbrano*, 1, str. 13.

kolenih. Uvele ustnice brez krvi so se bolešno zategovale nad brezzobimi čeljusti. Njeno razorano lice je bilo rjavo in hrapavo, kakor staro, zgrbljeno usnje in njene oči, zalite s krvjo so ugasnjene počivale v globokih jamicah, kakor dve stari, črni pogorišči.

[...] V otrplih možganih stare ženice se je rodila slaba, nejasna misel. Počasi se je vlekla dalje – do bolnice ni bilo daleč. Njena brezzoba usta so topo mrmrala:

– Kakor ta konj... kakor ta konj...¹⁴⁰

Zofka Kveder o starejših ženskah na prelomu stoletja v publicistiki ni pisala, kar je razumljivo, saj je takrat stopila šele v tretje desetletje življenja.

ZGODNJA FEMINISTIČNA REFLEKSIJA O STARI ŽENSKI: RAZPRAVA HEDWIG DOHM *DIE ALTE FRAU* (1903)

Nemška feministka, pisateljica in publicistka Hedwig Dohm (1831–1919) se je na prelomu stoletja, ko je bila stara dvainsedemdeset let, izčrpno posvetila problematiki ženskega staranja v razpravi *Die alte Frau* [Stara ženska], (1903). V uvodu je zapisala, da se je že pogosto borila za ženske pravice, za pravice mladih deklet, zakonskih žena, mater, a starke se je dotaknila le tu in tam, zato želi spregovoriti o njej: o ubogi stari ženski, ki je enaka senci, ki jo stvarstvo meče na nezadovoljstvo človeštva. Pri tem Hedwig Dohm ugotavlja, da se konča upravičenost ženske eksistence v trenutku, ko ni več sposobna za roditeljico, vzgojiteljico otrok ali ljubimko, kar jo razčlovečuje. Starka je v grobnico hiranja zaprta, še preden umre, samota jo ovije kot mrliški prt, vsi jo pozabijo, skorajda bi se morala sramovati, da je sploh še živa, saj je tako nekoristna. Ob tem se avtorica razprave spomni, kako ji je nekoč, ko je bila stara nekaj čez štirideset let, slikar, ki mu je pozirala za portret, dejal, da so ženske, ki prekoračijo štirideset let, balast za družbo in bi bilo najbolje, če bi se pridružile svojim prednikom.

Hedwig Dohm spomni, da so tragiko staranja v literaturi že večkrat obdelali (Shakespeare v *Kralju Learu*, Zola v *Zemlji*, Turgenjev v *Learu iz stepe* in Balzac v *Očetu Goriotu*). Toda to so velike literarne figure, medtem ko je podoba starke manj veličastna. Ob tem spomni še na ljudsko vražo, da če starka lovcu pred lovom prekriža pot, to pomeni nesrečo. Tudi otroci se starih žensk bojijo, saj jih enačijo s čarovnicami. Hudič je sicer zloben, zapiše Hedwig Dohm, a višek zlobe je njegova babica, medtem ko o hudičevi materi zgodovina molči. Opaža tudi, da je družba naravnana proti starim ženskam; le nekaj izjem je med plemstvom, kjer

140 Prav tam, str. 28, 29.

so ženske zaradi izobrazbe razvile humor in modrost, a vse to prodre v javnost velikokrat le, če so žene ali matere kakšnega pomembnega moškega. Pri tem spomni na Goethejevo mater in se sprašuje, ali bi njene modre misli spoznali, če ne bi bil njen sin veliki pisatelj.

V kontekstu 19. stoletja opozarja še na izključenost starih žensk iz družbe, saj se zanje ne spodobi, da bi živahno sodelovale v pogovorih, sedeti morajo tiho ob strani, zato se počutijo odveč. Nasprotno spoštujejo moške izkušnje, ne glede na starost. Hedwig Dohm še ugotavlja, da so prav Nemke, ko ostarijo, manj privlačne od predstavnic drugih narodov, saj vidijo svoje poslanstvo predvsem v materinstvu, in ko jim je to odvzeto, otopijo in se zapustijo. Toda Hedwig Dohm meni, da se to ne bi smelo zgoditi, da bi se morale oblačiti v bele obleke, saj bi tako izžarevale svetlobo, pri tem naj se ne ozirajo na nenapisana pravila spodobnosti – kar lahko počnejo njeni moški vrstniki, naj počne tudi starejša ženska. Zato kot stara ženska sporoča vrstnicam: imejte pogum za življenje, ne mislite na starost, življenje je boj s sovražnikom, starost je sovražnik, zato se spopadite z njim, delajte tisto, kar vas veseli in kar zmorete, bodite stare v očeh drugih, a ne v svojih. Kolesarite, jahajte, plavajte, odkrivajte na potovanjih nove lepote, nove svetove, razpletite svoje sive lase, pomešajte se med študente, odprite se duhovnosti.

Hedwig Dohm zaključi svoj spis z mislijo, da v prihodnosti ti nasveti ne bodo več potrebni, saj bo žensko gibanje izbrilo tudi starejšim ženskam njihovo mesto v družbi, vendar sta za to potrebni brezpogojna emancipacija in odprava miselnosti, da pravica do obstoja izvira iz biološkega spola. Starejšim ženskam je treba, kot še dodaja Hedwig Dohm, dati možnost, da tudi v starosti razvijajo svoje talente in gojijo svoje interese, nedejavnost je uspavalo, ki jim ga ponujajo, zato jim še enkrat zakliče: »Ne pijte ga! Bodite nekaj! Delovanje je veselje. In veselje je skoraj mladost!«¹⁴¹

Novo stoletje je prineslo tudi nove podobe ostarelih žensk. Še vedno v književnosti beremo o babicah, ki so pustile sled v življenjih vnukov in vnukinj. Podobe razgledanih in toplih oseb, takšna je denimo babica Vitomila Zupana v *Komediji človeškega tkiva* (1980),¹⁴² dopolnjujejo v delih Mire Mihelič mogočne, stroge in hladne (*Obraz v zrcalu*, 1941), a tudi razumevajoče stare mame (*April*, 1959). Mira Mihelič je mojstrsko ujela tudi trenutke tesnobe meščanskih žensk, ki za vsako ceno skušajo ohraniti svojo lepoto in mladostnost (*Hiša večera*, 1959). Hkrati v njenih delih odkrivamo tudi občutljive in poglobljene predstavitve starih in zapuščenih žensk kakor v romanu *Dolga noč stare gospe*, 1959. Podobo močne babice, ki vnukinjo inspirira in ji stoji ob strani, je prikazala Berta Bojetu v romanu *Filio ni doma* (1990) v liku Helene Brass.

¹⁴¹ Dohm, Die alte, 220.

¹⁴² Na podobo babice v tem Zupanovem romanu me je opozorila Maja Sevnik.

Tudi v otroški književnosti se je lik babice spremenil, saj niso več enačene le s sivolasimi ženičkami, ki lahko samo še pripovedujejo in svetujejo, temveč so še vedno aktivne, kakor v mladinskem delu Miha Matéta *Babica v supergah* (1994), ali celo tekmujejo na natečaju enega izmed osrednjih slovenskih dnevnikov.¹⁴³

Tako lahko zaključimo z mislijo, da spodbude Hedwig Dohm in številna besedila slovenskih pisateljic, ki so problematizirala tradicionalne enoplastne upodobitve starejših žensk, niso ostali brez odmeva.

143 *Akcije in nagradne igre.*